

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYNUR MÜZƏFFƏR QIZI AĞAZADƏ

MÜASİR DÖVRDƏKİ İNGİLİSDİLLİ HÜQUQİ MƏTNLƏRİN
DİSKURSİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(MƏHKƏMƏ SƏNƏDLƏRİNİN MATERIALLARI ƏSASINDA)

10.02.04 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2012

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyatı və nitq mədəniyyəti kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru
Əzizə Hüseyn qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Möminat Məhəmməd qızı Öməröva

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis filologiyası və
İngilis dilinin tarixi və qrammatikası kafedraları

Müdafə __24/11__ 2012-ci il saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Behbudov küç., 60

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2012-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təqdim olunan dissertasiya müasir dilçiliyin ən aktual problemlərindən biri olan mətnin diskurs təhlilinə həsr olunmuşdur. Kommunikativ və sosial situasiya ilə şərtlənmiş¹ və ekstralingvistik amillərlə zəngin diskursun praqmatik-koqnitiv aspektlər baxımından tədqiqi müasir dilçilikdə ən yeni istiqamətlərdən sayıla bilər. Burada maraqlı məsələlərdən biri də müxtəlif diskurs tiplərinin (bədi, siyasi, hüquqi və s.) həmin praqmatik-koqnitiv aspektlərə təsiridir. Məhkəmə zalı daxilində reallaşan hüquqi diskurs məhz belə bir potensiala malikdir.

Beləliklə, mövzunun aktuallığı dilçilərin mətn – diskurs sistemində olan böyük marağı, eyni zamanda, praqmatik amillərin təsirindən yan keçməyən hüquqi mətnlərin məhkəmə tərəflərinin, xüsusilə andlı iclasçıların koqnitiv imkanlarına təsir mexanizminin öyrənilməsinin zəruriliyi ilə bağlıdır.

Məhkəmə diskursunun öyrənilməsinin zəruriliyi haqqında V.M.O'Barr qeyd edirdi: “Hətta məhkəmə zalının dilinə ötəri baxış kifayət edə ki, onun zənginliyini və rəngarəngliyini görənsən, belə ki, məhkəmədə danışılan dil yazılı hüquqi mətnlər kimi ayrıca maraq və diqqətəlayiqdir.”²

Digər tərəfdən, hakim və vəkillərin hüquqi funksiyasını nəzərə alaraq, məhz məhkəmə diskursunun təşkili nəticədə hakimin çıxaracağı hökmün xarakterinə həlledici təsir göstərə bilər. Bu baxımdan məhkəmə prosesinin subyektlərindən xüsusi kommunikativ səriştə tələb olunur ki, onun baza elementlərinə məhkəmə diskursunun qayda və qanunları haqqında biliklərlə bağlı praqmatik presuppozisiya daxildir. Başqa bir tərəfdən nitq çəkişməsi, maraqların toqquşması baxımından, onun ekstremallığı kommunikantlarda strateji planlaşdırma, situasiyanın operativ qiymətləndirmə bacarığını tələb edir. Eləcə də o da qeyd olunmalıdır ki, məhkəmə çəkişmələri zamanı tərəflərin bir-birinə və ən əsası andlılara təsir imkanlarını gücləndirən faktorlar sırasında psixoloji təsir məqamları və bu növ təsirin nitqin verbal və qeyri-verbal reallaşmasında təzahür tapma keyfiyyəti xüsusi rol oynayır. Məhkəmə diskursunda ən əsas məqam isə kommunikativ pozulmadır ki, bir subyektin nitq çəkişməsinin kommunikativ uğursuzluğu, digər iştirakçının

---

¹ Dijk T.A. van Society and discourse: How social contexts influence text and talk. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 298 p.

² O'Barr W.M. Linguistic evidence: Language, power, and strategy in the courtroom. New York: Academic Press, 1982, p. 26

isə uğuru deməkdir. Bu baxımdan məhkəmə diskursu tədqiqat işi üçün geniş əsaslar verir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi tərəflərin məhkəmə diskursunun uğurlu təşkilinə təsir edən linqvistik və ekstralingvistik amillərin araşdırılmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulur:

-“mətn” və “diskurs” anlayışlarının sərhədlərini müəyyənləşdirmək və bu sahəyə dair tədqiqatları ümumiləşdirmək;

- hüquqi mətnlərin formalaşmasında praqmatik amillərin rolunu müəyyən etmək;

-“hüquqi diskurs və məhkəmə diskursu” anlayışlarının əsaslandırılması və hüquq sahəsində kommunikasiyaya dair tədqiqatları ümumiləşdirmək;

- məhkəmə diskursunda məhkəmə tərəflərinin istifadə etdiyi verbal və qeyri-verbal vasitələrin arqumentasiyanın effektiv təşkilində rolunu müəyyən etmək;

- hakim və vəkil çıxışlarının praqmatik niyyətini və koqnitiv təsir imkanlarını özündə təcəssüm etdirən məhkəmə diskursunun strateji və taktiki xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq;

- məhkəmə mətnlərində ritorik vasitələri, xüsusilə, konseptual metaforaları koqnitiv aspektdə araşdırmaq.

Tədqiqatın obyektini kimi ingilisdilli (ABŞ və Böyük Britaniya) məhkəmə diskursunun əsas iştirakçıları olan hakim və vəkillərin mətnləri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini isə ABŞ və Böyük Britaniya məhkəmə proseslərində vəkillərin diskurs strategiyasının reallaşmasına xidmət edən taktiki, dil və qeyri-dil vasitələri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Mətn – diskurs üzrə çoxşaxəli araşdırmalara baxmayaraq, institusional sahədə, xüsusilə hüquq sahəsində tədqiqata cəlb olunmamış məqamlar hələ də qalmaqdadır. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq hüquqi dil və məhkəmə tərəflərinin məhkəmə prosesində verbal fəaliyyəti çoxşaxəli olaraq araşdırılır. Araşdırma çərçivəsində hakim və vəkillərin məhkəmə prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində xarakterik taktiki, dil və qeyri-dil vasitələrinin onların sosial statuslarının realizə edilməsində rolu kimi məsələlər təhlil edilmişdir. İşin daha bir yeniliyi hüquq sahəsində metaforalara konseptual yanaşmanın koqnitiv əsaslarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın mənbələri. Təhlilə ABŞ və Böyük Britaniya məhkəmə proseslərindən dünya ictimaiyyətinin diqqətini çəkən məhkəmə proseslərinin protokol və video yazıları cəlb olunmuşdur. Faktik material kimi əsasən

irqi, dini, etnik və digər sosial qalmaqaları ilə məhkəmə tarixində qalmış 20-yə yaxın prosesin protokol yazılarından istifadə olunmuşdur. Müxtəlif vəkil çıxışları, hakim nitqləri, ABŞ Ali Məhkəməsinin qərarlarından praktik material kimi istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işində linqvistik təhlilin kompleks metodikasından bəhrələnərək, hüquqi mətnlərin linqvistik və ekstralingvistik aspektlərinin araşdırılması yönündə təsviri, kommunikativ, koqnitiv və praqmatik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Dissertasiya işi sinxron aspektdə aparılmışdır.

Tədqiqat işinin hipotezası. Hüquqi məndə güclü praqmatik effektlə yanaşı, mətni qəbul edənin və “həzm” edənin koqnitiv perspektivləri də mövcuddur, belə ki, məhz bütün bu amillər sayəsində diskurs tipləri və janrları arasında öz rəngarəng funksiyaları ilə seçilən hüquqi diskurs yaranır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatdakı dil materialları onların dil praqmatikası baxımından öyrənilməsində, diskurs təhlilində istifadə üçün əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda materiallar hüquq profilli tələbələr, hüquqşünaslar üçün, hakim, vəkil çıxışlarından nümunə kimi nitq mədəniyyətinin inkişafı və natiqlik sənəti dərslərində istifadə üçün yararlı ola bilər.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əhəmiyyəti. Geniş ekstralingvistik aspektdə nəzərdən keçirilən hüquqi diskursa həsr olunmuş bu dissertasiya işinin müddəaları diskursun bir tərəfdən dil sistemi və onun fəaliyyətini məhdudlaşdıran hüquqi normalar ilə, digər tərəfdən isə dildən asılı olmayan dildən kənar situasiyalar ilə müəyyənləşdiyini göstərir.

Bu baxımdan tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, məhkəmə diskursunun praqmatik mahiyyətini ifadə edən eksplisit və implisit dil vasitələrinin öyrənilməsi, praqmatik faktorların üzə çıxarılması diskurs janrlarının tipologiyasını qurmağa imkan verə bilər. Eyni zamanda, yerinə yetirilən dissertasiya işi diskurs nəzəriyyəsinin, xüsusilə də institusional diskurs nəzəriyyəsinin, praqmalinqvistikanın inkişafına öz töhvəsini verə bilər.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

1) hüquqi diskurs institusional diskurs növü kimi iştirakçıların institusional ünsiyyətin davranış qaydaları sistemi ilə müəyyən edilmiş status yönümlü fəaliyyətidir. Bu zaman diskurs iştirakçıları məqsədyönlü şəkildə müəyyən hüquqi nəticə və qiymətləndirməni cəlb edən ünsiyyətə qoşulurlar. Bu fəaliyyət hüquqi diskursun müvafiq janrının müəyyən edilmiş prosedur qayda və qanunları ilə həyata keçirilərək, müəyyən daxili məntiq, məqsəd, motiv, norma və dəyərlərlə səciyyələnir;

2) hüquqi diskurs mahiyyət etibarilə stratejidir. Belə ki, hüquqi situasiyaların həllində strateji funksiya normativlərlə şərtlənmiş strategiya

və taktikanın verbal ifadəsidir. Bu strategiya adı altında bir növ diskurs iştirakçılarının hüquqi məsələlərdə hüquqi norma və qanunlar vasitəsilə öz məqsədlərinə çatmaq üçün təşkil etdiyi kommunikativ gedişin proqramı başa düşülür;

3) məhkəmə diskursunun praqmatik xüsusiyyəti iştirakçıların prosesual statusları ilə müəyyən edilir;

4) diskurs strategiyasının seçilməsi müvafiq janrın (vəsadət qaldırma, şikayət, ərizə, müdafiə, ittiham, sorğu-sual, və s.) və bu janra səciyyəvi taktikalardan və dil vasitələrinin müəyyən edilməsi ilə şərtlənir;

5) məhkəmə diskursunda vəkilin müdafiə nitqində ritorik vasitələrdən düzgün istifadəsi andlı iclasçıların inandırılmasına yönəlmiş koqnitiv təsir mexanizminin işə salınmasını təmin edir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin üslubiyatı və nitq mədəniyyəti kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Onun mövzu və müddəaları azərbaycan, ingilis və rus dillərində müxtəlif məcmuələrdə, o cümlədən xaricdə – Simferopolda (Филология, Социальные коммуникации, Ученые записки, Таврического Национального Университета) çap olunmuş məqalə, beynəlxalq (Tbilisi – “Вербальные Коммуникативные Технологии”) və respublika elmi konfranslarında müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqatın quruluşu. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri tədqiqatın strukturunu müəyyən etmişdir. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilir, onun işlənmə dərəcəsi, aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Mətn - diskurs sisteminin tədqiqinə dair*” adlı birinci fəslində müasir dilçiliyin diskurs araşdırmalarına, diskursa verilən müxtəlif təriflərə münasibətə, diskurs anlayışının və onun xüsusiyyətlərinin mətnlə müqayisədə tədqiqinə o cümlədən, kontekstual şərtlərin diskursun strukturuna hansı səviyyədə təsirinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil iki yarımbaşlıqdan ibarətdir.

“*Diskurs – mətn və kontekstin vəhdəti kimi*” adlı yarımbaşlığı altında diskurs müəyyən kontekst daxilində formalaşan proses kimi, nəticəsi isə mətn kimi təqdim edilir. Diskurs termininin meydana çıxdığı ilk dövrlərdə, mətn və diskurs terminlərindən cümləfövqi vahidi adlandırmaq üçün

istifadə olunur və bu vahidin diskurs və ya mətn olması şərtləri də sadalanırdı. Bu şərtlər arasında mətnin formal və semantik cəhətdən əlaqəli və bütöv olması şərti də irəli sürülürdü. Semantik bütövlük mətnin insanın əqli proseslərindəki fəaliyyəti üçün zəruridir, yəni mətnin pragmatik mahiyyətini şərtləndirir.

Qeyd edildiyi kimi, “diskurs” dilçilikdə “mətn” termininə yaxın bir anlayış olsa da, dil ünsiyyətinin dinamiklik, zamanla dəyişilə bilən xarakterini nəzərə çarpdırır. Bunun əksinə olaraq, mətn bir qədər sabit obyektidir. Bəzən diskurs eyni zamanda iki komponenti özündə birləşdirir: sosial kontekstə köçürülmüş dil fəaliyyətinin dinamik prosesi və onun nəticəsi. Diskurs həyata köçürülmüş danışığıdır, buna görə də diskurs terminindən, mətn termininin əksi olaraq, qədim (məs., yazılı kitabələr) və digər mətnlərə münasibətdə istifadə olunmur. Buna səbəb bu tip mətnlərdə canlı danışığı ilə əlaqənin birbaşa bərpa olunmasının mümkün olmamasıdır. A. Kibrikin göstərdiyi kimi, “diskurs mətndən daha geniş anlayışdır. Diskurs eyni zamanda həm dil fəaliyyəti prosesidir, həm də onun nəticəsidir, nəticə isə elə mətnin özüdür”.¹

Diskurs və mətn qarşı-qarşıya qoyularaq, “fəaliyyətdə” olan danışığı parçası kimi qəbul edilir. O, müəyyən mənanı kontekstdə əldə edir. Bu kontekst dildə məlumatı ötürən tərəfindən müəyyən məqsədlərlə, konkret şəraitdə və mənada işlədilir. N. Enkvist mətn ilə diskurs arasındakı fərqi aşağıdakı kimi izah edir: “Biz mətnə situativ kontekstdən ayrı baxdığımız halda, diskurs situasiyanın bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilir”. O, artıq klassik nümunəyə çevrilmiş “No Smoking!” (Siqaret çəkmək qadağandır!) misalını gətirir və bildirir ki, “özlüyündə mətn kimi qəbul edilə bilən bu nümunə divardan asılında artıq müəyyən situativ kontekst çərçivəsində diskursun bir parçasına çevrilir”.²

Müasir diskurs tədqiqatlarında mətn bir vasitə olaraq ən çox formal konstruksiya kimi nəzərdən keçirildiyi halda, diskurs mental proseslər nöqtəyi nəzərindən və ekstralingvistik amillərlə birgə nəzərdən keçirilir. Buna görə də diskursiv təhlil daha çox fənlərarası sahə olaraq, yalnız

---

¹ Кибрик А.А. Дискурс и возникновение функционализма / Фундаментальные направления современной американской лингвистики. М.: МГУ, 1997, с. 307-309

² Enkvist N.E. From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics. Connexity and Coherence: Analysis of text and Discourse. New York: 1989, p. 371-372

dilçilərin deyil, sosioloqların və psixoloqların da diqqətini özünə cəlb edir. Mətn və diskurs anlayışının fərqləndirilməsində çətinliklərə baxmayaraq, yuxarıda qeyd edilən amilə görə mətni diskursdan ayırmaq mümkündür. Mətn hazır reallıq kimi öz bitkinliyində öyrənilə bildiyi halda, diskurs öz spesifik xüsusiyyətlərinə malik, mətnlərin yaranması kimi öyrənilməlidir. Mətn bilavasitə maddi varlıqdır və onu belə yanaşma çərçivəsində tədqiq etmək mümkündür. Lakin diskurs daha mürəkkəbdir və onun təhlili üçün mətni göndərəninin niyyətini, fikrini bərpa etməliyik, yəni gözümləz önündə mövcud verbal kommunikasiyada mətndəki eksplisit informasiyadan əlavə mətnarxası nəyin nəzərdə tutulduğunu müəyyənləşdirməliyik. E. Benvenistin qeyd etdiyi kimi, “diskurs danışanın mənimsədiyi dildir”.¹

Mənaya malik olması üçün mətn mütləq müəyyən real situasiya daxilində mövcud olmalıdır. A. van Dijk iddia edir ki, mətnin və diskursun strukturuna təsir göstərən təkə sosial situasiya deyil, daha çox diskurs iştirakçıları tərəfindən kommunikativ situasiyaya uyğun xüsusiyyətlərin təsiri. ² O, həmin subyektiv mental modellərin izahı üçün yeni nəzəri anlayış olan, kontekst modellərini inkişaf etdirdi. Həqiqətdə də, kontekst modellər qarşılıqlı əlaqədə, diskursun yaranması və qavranılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu məsələlərə “*Kontekst və ona sosial yanaşma. Kontekst modelləri nəzəriyyəsi*” adlı yarımbaşlıqda aydınlıq gətirilib.

I fəslin “*Hüquqi mətnlər spesifik mətn tipi kimi*” – yarımbaşlığı altında hüquqi mətnləri digər mətnlərdən fərqləndirən cəhətlərdən, habelə, bu cür mətnin təşkilində mətni göndərəninin qarşısına qoyulan tələblərdən, yəni standartlaşma tələblərindən bəhs edilir.

Hüquqi dil haqqında Y. Məley yazır: “Hüququn müxtəlif sahələrində dil vasitə, proses və nəticədir ki, bu zaman, yazılı və ya şifahi formada olan hüquqi mətnlər sosial davranışın nizamlanmasına xidmət zəminində meydana çıxır.”³

Beləliklə, hüquqi dil dedikdə, hüquqşünas və ittiham və ya müdafiə edilən tərəf, hüquqşünas və hüquqşünas arasındakı, məhkəmə dili - şifahi və ya yazılı olmaqla, hüquqi məruzə və hesabatların dili, hüquqi məsələlərə

---

¹ Benveniste E. Grundlagen der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin: Paul List Verlag, 1974, p. 296

² Dijk T. A. van Society and Discourse. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p.110

³ Maley Y. The language of the law // Language and the Law. Ed. J.Gibbons London and New York: Longman, 1994, p.11-50

dair akademik mətnlər, hüquqi sənədlərin dili başa düşülür. Hüquqi dil özünəxas xüsusiyyətlərə malik janrlara bölünür. Bu şifahi formada məhkəmə diskursundan, vəkil və şahidlər arasında çarpaz dinlənmədə, andlı iclasçılara verilmiş standartlaşmış göstərişlərdə, hüquq peşəkarları arasında professional kommunikasiyadan tutmuş, yazılı hüquqi mətnlərə qədər prosesual qanunları, cinayət məəcəllələrini, yazılı məhkəmə məruzələrini və s. nəzərdə tutur.

Hüquqi dil dəqiqliyi, aydınlığı, söz və terminlərin dəqiq müəyyən olunmuş mənada işlənməsi ilə səciyyələnir. V. İsakov qeyd edir ki, “hüquqi dil üçün sadəlik, ikimənəlilikdən uzaqlıq, düzgün qrammatik konstruksiyalar səciyyəvi olur və hətta mənəvi dəyərlərə zidd fakt və hadisələri belə hüquqşünas emosional təzyiq yaratmadan və öz hüquqi qiymətləndirməsini bürüzə vermədən neytral ifadələrlə təsvir etməlidir. Real mövcud olan terminlər sırasından, klişe və ifadələrdən ancaq ən münasibi, konkret mətnə daha uyğunu seçilir”.¹ Lakin araşdırılan hüquqi mətn nümunələri V. İsakovun dedikləri ilə qismən ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, bir çox hallarda hüquqi kontekstli ingilis cümlə modelləri çoxsözlülüyü (200 sözə qədər) ilə səciyyələnir. Belə cümlələr bir neçə blok – başlıca informasiya və əlavə məlumat daşıyan budaq cümlələrdən ibarət olur. Hüquqşünas mətnə bir nəhəng cümlənin tərkibində bütün əsas fikirləri, yardımçı dəlilləri, təfərrüatı, istisnaları, qərarları daxil edir. Nəticədə, diskursiv situasiya öz aydınlığını itirir və onu anlamaq çətinləşir. Məsələn:

*In a jury trial, the court may, when the convenience of witnesses, the ends of justice, or the economy and efficiency of handling the litigation would be promoted thereby, on motion of a party, after notice and hearing, make an order, no later than the close of pretrial conference in cases in which such pretrial conference is to be held, or, in other cases, no later than 30 days before the trial date, that the trial of any issue or any part thereof shall precede the trial of any other issue or any part thereof in the case, except for special defenses which may be tried first pursuant to Sections 597 and 597.5 (California Civil Procedure).*²(Andlılar məhkəmə-sində məhkəmə öhdəçilik məsələsi ilə bağlı qərarı digər məsələlərdən əvvəl verə bilər. Bu, o halda mümkündür ki, məhkəmə bunu şahidlərin rahatlığı, prosesin məqsədindən asılı olaraq etsin. Qərar tərəflərin təklifi ilə bildiriş

---

¹ Исаков В.Б. Язык права // Юрислингвистика-2. Русский язык в естественном и юридическом бытии. Барнаул: АГУ, 2000, с. 65

² <http://law.onecle.com/california/civil-procedure/598.html>

və dinləmədən sonra verilə bilər. O halda qərar məhkəməyə qədər iclasda, iclasın sonuna qədər verilməlidir. Digər hallarda isə qərar məhkəmənin baş tutacaq tarixə kimi, 30 gün ərzində verilə bilər.)

107 sözdən ibarət bu cümlə ilk oxunuşdan çətin başa düşülən 5 informasiya blokundan ibarətdir.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, prosesual sənədlərin dilin standartlaşma tələblərində konkretlik və lakoniklik amilləri mühüm yer tutsa da, daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, mətnin aydınlığı və birmənalılıığı kimi tələblərinin qarşısında onlar (yəni, konkretlik və lakoniklik standartlaşma tələbləri) ikinci plana keçir. Belə ki, bir çox dilçilik tədqiqatlarında tam haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi: “Hüquqi sənədlərin, o cümlədən qanun və məhkəmə sənədlərinin dilində məna dəqiqliyi xətrinə eyni sözün dəfələrlə təkrarından çəkinmək lazım deyil”.¹

İkimənalılıqdan uzaq olmaq üçün, yəni yanlış təfsirə rəvac verməmək üçün ayrı-ayrı sözlərin təkrarı bu tip mətnlərin bir növ “stamp”-ına çevrilmişdir:

Powers of *vice-chair*. Where - (a) a member of a Board is appointed to be *vice-chair* either by the Assembly or under regulation 10, and (b) the *chair* of the Board has died or has ceased to hold office, or is unable to perform the duties of *chair* owing to illness, absence from England and Wales or any other cause, the *vice-chair* shall act as *chair* until a new *chair* is appointed or the existing *chair* resumes the duties of *chair*, as the case may be; and references to the *chair* in Schedule 3 shall, so long as there is no *chair* able to perform the duties of *chair*, be taken to include references to the *vice-chair*.² Belə sənədlərdə vacib olan qısa və konkret məzmun ifadəsi deyil, aydın, səlissə və fərqli yorumsuz məna çatdırılmasıdır.

Hüquqi qərarların qəbulu həddindən artıq düzxətli və sərt formal məntiqin qanunlarına əsaslanan standartlaşmış mühakimə sxemlərindən istifadəni tələb edir. Bu düzxətlilik heç də hüquqi müəssisələr tərəfindən qəbul edilmiş qərarların tam zəmanəti deyil, belə ki, işə belə baxış konkret işin vəziyyətini, şəraitini deyil, ancaq aşkar faktları nəzərdə tutur. Hüquqi mətnlərin formalaşmasının kommunikativ xüsusiyyəti sənəd tərtibatçısının şəxsiyyəti, onu mövcud hadisə və vəziyyətə şəxsi qiyməti ilə bağlı hər

---

¹ Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. Пермь: Изд-во Перм. ун-та 1967, с. 171

² Part II of the Local Health Boards (Constitution, Membership and Procedures) (Wales). Regulations, 2003; powers of vice chair (11, a, b).

hansı bir münasibətdən məhrum edir. Lakin heç də dilə fakt yönümündən baxılması hüquqi mətnlərin obyektivliyi üçün zəmanət deyil. Mövcud hadisənin kontekstual, praqmatik cəhətdən araşdırılması, xüsusilə, məhkəmə mətnlərində tərəflərin məhkəmə taleyinin obyektiv həllinə yol açar bilər.

“*Hüquqi mətnlərin formalaşmasında praqmatik amillərin rolu*” adlı II fəsil əvvəlki fəslin məntiqi davamı olaraq, hüquqi diskursun təşkilində praqmatik məqamları ehtiva edir.

Ünsiyyətin praqmatikası janrın səciyyəvi xüsusiyyəti ilə müəyyən edilir. Janrı isə şəxsiyyətin status xarakteristikası müəyyən edir. Mətni göndərənə sosial-situativ statusu qəbul edənə münasibətdə mühüm praqmatik əhəmiyyətə malikdir. Praqmatik əhəmiyyətli linqvistik modellərdə situativ şərt, subyektivlik, implisitliyə meyl, praqmatik mənanın müəyyən edilməsi ümdə amillərdəndir. Diskurs iştirakçılarının sosial statusu öz ifadəsini diskurs janrlarında, verbal aktda, dil vahidlərinin praqmatik mənalarda, söyləmin moduslarında özünü göstərir.

Bununla bağlı Ə. Abdullayev yazır: “Diskursun yaranma modelində motivasiya – “sövqedic” adlanan mərhələ mürəkkəb kommunikativ- praqmatik vahidin, özünəməxsus sistemin formalaşdırma mərhələsi olub, burada insanın əvvəlki təcrübəsinin elementləri də özünü göstərir. Burada dil və dildən kənar sahədəki təcrübə, situasiyanın və onun adresatının qiymətləndirilməsi ünsürləri, danışan şəxsin konkret məramı, onun mətn aktının məqsədi və onun həmsöhbətə təsirinin üsul və xarakteri haqda qərar və s. aiddir.”¹

Hüquq sahəsində verbal aktın iştirakçıları müəyyən praqmatik mahiyyətli məsələləri həll edir: birinci, mübahisəli məsələnin həll olunmasında birbaşa rolu olan səlahiyyətli şəxsi inandırma yolu ilə öz istəyinin həyata keçirilməsində iştirakçı etmək, ikinci, əks tərəfin istəyini nəzarətdə saxlamaq və imkan daxilində “əks-həmlənin” qarşısını almaq.

“*İngilisdilli məhkəmə diskursu və məhkəmə tərəflərinin diskurs strategiyası*” yarım-fəslində hüquqi diskursun bir növü olan məhkəmə diskursu anlayışına aydınlıq gətirilir, vəkilin, şahidin və xüsusilə hakimin nitq davranışına qoyulan tələblər araşdırılır.

Diskursu “xüsusi mühitdə verbal vasitə ilə ifadə olunmuş fəaliyyət kimi”² qəbul etsək, onda məhkəmə diskursunu hüquqşünasın hüquqi formada

---

¹ Abdullayev Ə.Ə. Mətni anlama modelləri. Bakı: Səda nəşriyyatı, 1999, s. 111

² Алексеева Л.М., Мишланова С.Л. Медицинский дискурс: основы и принципы анализа. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2002, с. 23

tənzimlənen, nəticə etibarlı ilə hüquqi mətnlərdə, daha doğrusu, məhkəmə qərarlarının mətnlərində ifadə olunan fəaliyyəti kimi başa düşmək olar.

Hüquqi diskurs daha geniş kommunikativ mühiti əhatə edərsə, məhkəmə diskursunun formalaşması və fəaliyyəti məhkəmə zalını əhatə edir. Məhkəmə diskursu sosial-tarixi, milli-mədəni, konkret situativ kontekstdə, iştirakçıların niyyət və xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, məhkəmə prosesinin gedişi, ünsiyyət prosesinin verbal-ışarəli ifadəsidir. Bununla yanaşı, prosesin son məqsədi hüquqi münaqişənin həlli və hüquqi vəziyyətin dəyişilməsidir. Məhkəmə diskursu çərçivəsində qanun tətbiqçisinin diskursu, ittiham və müdafiə diskursu, hakim diskursu, hüquq müəssisələrində şifahi diskurs və s. seçilir.

Məhkəmə diskursu status yönümlü ünsiyyətin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, burada rollar dəqiqliklə bölünmüş və hər bir iştirakçının funksiyası, rolu ədalət məhkəməsinin normaları ilə müəyyən olunub möhkəmləndirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bura tərəflərin, rolların status qeyri-bərabərliyi səciyyəvidir. Məhkəmə diskursunun iştirakçıların, eyni zamanda hakimin status vəziyyəti onların nitq davranışında özünü büruzə verir. “*Nitq davranışı*” termini T.Q.Vinokur tərəfindən təqdim edilmişdir və o, bu barədə yazır: “...Nitq davranışı linqvistik cəhətdən dilin nitqdə istifadə qanunauyğunluqları, ekstralingvistik cəhətdən – dil fəaliyyətinin gerçəkləşməsinin sosial-psixoloji şərtləri ilə müəyyənləşən nitq rəftarının məcmusudur.”¹

Məhkəmə prosesinin formallığı, standart ssenari əsasında aparılması, məhkəmə diskursunun trafaretlik, rituallaşmış xüsusiyyətini qeyd etməyə əsas verir. Hakim daxil olmaqla, digər məhkəmə iştirakçıların diskursunun uyuşqanlıq dərəcəsi daha böyük strateji məsələlərin həllində müxtəlif nitq taktikalarından istifadə zəminində mümkün olur. Məhkəmə diskursunun fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, iştirakçıların nitq davranışları qanunvericiliklə; cinayət-prosessual, vətəndaş prosesual kodeksi ilə nizamlanır. Məhkəmə etikası kodeksi tövsiyə sənədi kimi, məhkəmə tərəflərinin davranışını müəyyən edir.

Dilin hüquqi sahədə fəaliyyətinə həsr olunmuş tədqiqatları iki qrupa bölmək olar: 1) qanun və yazılı sənədlərin dilinə həsr olunmuş, 2) hüquqi kommunikasiyanın şifahi dilinə həsr olunmuş tədqiqatlar. Onda hüquqi diskursun müvafiq olaraq yazı və şifahi tiplərə bölünməsi məntiqə uyğundur.

---

¹ Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения. М.: КомКнига, 2005, с. 84

Məhkəmə diskursuna bəzi dilçilər (G.M.Green, J.M. Atkinson, P.Drew, S.Ziccolella və b.) kommunikanthar tərəfindən diskursiv məqsədə çatma və hüquqi kommunikasiyanın sosial şərtlənmiş proses kimi qurulmasına birbaşa təsir göstərən presuppozisiya, deyksis, implikatura, rolun dəyişilməsi, strategiya, taktika kimi praqmatik kateqoriyalar şəklində yanaşırlar. Tədqiqatçıların nəzər dairəsinə diskurs yaranmasının təkcə üslubi və məntiqi xüsusiyyətləri deyil, həm də praqmatik amillər – sosial-tarixi, milli-mədəni fon, status xüsusiyyətləri, iştirakçıların niyyəti və onların fərdi xüsusiyyətləri, psixoloji, emosional, əqli, dil, yaş xüsusiyyətləri də daxil olur.

Məhkəmə dili həm də hakimın dilidir. Hakim bir çox metakommunikativ vasitələrdən istifadə edərək, prosesin digər iştirakçılar üzərində səlahiyyətini realizə edir. Hakim nitqində metakommunikativ vasitələrin funksional tiplərini iki qrupa ayırmaq olar: məhkəmə zalındakı diskursa yönəlmiş və kommunikanthar arasında münasibətə yönəlmiş metakommunikativ vasitələr. Məhkəmə prosesindəki verbal komponentlərə gəldikdə isə, onlar obrazli-ekspressiv komponentlərdir. Ona görə ki, ingilisdilli məhkəmə diskursuna geniş miqyasda metaforik ifadələr səciyyəvidir.

Məhkəmə diskursu işin vəziyyəti ilə bağlı tərəflərin öz mövqeyinin ifadəsinin yeganə vasitəsidir. Əgər məhkəmə araşdırmalarında tərəflərlə yanaşı hakim də fəal iştirak edirsə, məhkəmə çəkişmələrində hakim sadəcə olaraq tərəflərin nitqini dinləyir. Hakimə və andlı iclasçılara yönəlmiş bu nitqdə vəkil və ya dövlət ittihamçısı öz mövqeyini əsaslandıraraq, dinləyici tərəfindən həqiqətin daha dərinədən anlaşılması üçün dəlil və sübutlara istinad edir. Müdafiənin uğuru böyük əksəriyyətdə vəkilin müdafiə nitqi ilə müəyyən edilir. Müdafiə nitqinin xarakteri vəkilin prosesual vəziyyətindən asılı olaraq 2 aspektdə müəyyən edilir: vəkilin 1) işi araşdıran hakimə münasibəti, 2) müdafiə etdiyi şəxsə münasibəti.

Vəkil hakim və iclasçılara onların gözlədiyini verməli – onların şübhələrini cavablandırma, bildirə biləcəkləri iradlara qarşı öz dəlil və sübutunu onların müzakirəsinə təqdim etməli və onlarda öz mövqeyinə uyğun rəy formalaşdırmalıdır. Bu zaman çıxarılan nəticələrin əsaslandırılması mərhələsi çatır, yəni konfliktli situasiyanın həllində praqmatik və koqnitiv məqamların çuğlaşması məqamı çatır.

Praqmatik aspektdə arqumentasiya fikrin doğruldulmasına və ya təkzib edilməsinə, qərəzsiz hakimın ifadə olunan fikrin mümkünlüyünə və ya qeyri-mümkünlüyünə dair qənaətin formalaşdırılmasına yönəlmiş inan-

dırma sistemindən ibarətdir.¹

D.Halpern yazır: “Arqumentasiya – öz aralarında rabitəli hökmlərdən ibarət olub, oxucunu (və ya dinləyicini) nəticənin həqiqiliyinə inandırmaq üçün söylənir.”²

Hüquqşünaslıq arqumentləşmənin aktiv sahələrinə aiddir. Hüquq implisit yolla konfliktli situasiyanın, konfliktli arqumentləşmənin mövcudluğunu labüd edir, bu isə bir kəsin öz mövqeyini sübut etməyin zəruriliyini tələb edir. Bu baxımdan, hüquqi arqumentasiya həm də ritorikanın qanunlarına tabe olmalıdır.

Hüquqi diskursun tədqiqi göstərir ki, məhkəmə debatlarında qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün dil vasitələrinin seçimi böyük rol oynayır, inandırma diskursu zamanı söz oyunu ilə məntiqi qaydaların tarazlı əlaqəsi uğurlu nəticəyə gətirib çıxarır.

Dissertasiyanın III fəslı *“Hüquqi diskursun koqnitiv strukturu”* adlanır. Bu başlıq adı altında ritorik vasitələrin və xüsusilə konseptual metaforaların hüquqi diskursun koqnitiv strukturunda rolu məsələləri araşdırılmışdır. Koqnitiv dilçiliyin inkişafı dildə ünsiyyətin gizli mexanizmləri, insanın intellektual fəaliyyətinin ümumi qanunauyğunluqları haqqında nəzəri təsəvvürlərin dərinləşməsinə yardım edir. Diskursun psixoloji və ya koqnitiv cəhətdən öyrənilməsi onun fəal, üslubi, arqumentativ təhlilindən fərqlənir. Bu zaman koqnitiv yanaşma diskursun empirik anlamasını nəzərdə tutur. Beləliklə, ritorik vasitələr də təkcə semantik cəhətdən deyil, biliklərin koqnitiv proses və ifadəsi ilə də izah olunmalıdır.

İlk baxışdan Amerika və Britaniya hüquqi diskursuna nəzər yetirsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, xüsusilə andlılar məhkəməsinin üstünlük təşkil etdiyi bu məhkəmə diskursunda üslubi fiqurlar əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin, bəzi amillər, məsələn prosedur qaydalarının ciddiliyi, hüquqi terminologiyadan istifadənin zəruriliyi, hüquqi dilin dəqiqliyi və emosionallıqdan uzaq olması və nəhayət, üslubi fiqurlardan istifadə edən hüquqşünasın onlara həddən artıq aludə olmasını məhdudlaşdırır.³ Ancaq, güclü pragmatik yükə malik vəkilin həmin vasitələrdən düşünülmüş şəkildə, müəyyən çərçivədə istifadə edilərək qurulan diskursu, nəinki prosesin nəticəsinə

---

¹ Eemeren F.H., Grootendorst R. *Speech Acts in Argumentative Discussions*. Holland: Foris Publications, 1984, p.18

² Хальперн Ф.Д. *Психология критического мышления*. М.: Питер, 2000, с. 121

³ Məmmədov A.Y., Məmmədov M.E. *Diskurs təhlilin koqnitiv perspektivləri*. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, s. 35

mənfi təsir göstərə bilər, əksinə, düzgün inandırma texnikasının formalaşmasına xidmət edə bilər. Beləliklə, dil özü öz fiqurları vasitəsilə dinləyiciyə psixi, emosional təsir vasitəsinə çevrilir. Klassik ritorlar metaforaya onun özünəməxsus emosional təsirinə görə xüsusilə böyük diqqət ayraraq hesab edirdilər ki, metaforalar nəinki emosional çalarlıq gətirir, onlar həm də məntiqi toxunulmazlığa dəymədən əqli qabiliyyətə bütövlük gətirir.¹

Bəlağətli nitq müəyyən ritorik prinsip və qaydaların yaranmasını labüd edir. Ən fundamental prinsiplərdən biri ümuminin “əlaqələndirmə” prinsipi, onların qarşılaşdırma və tutuşdurulmasıdır. “Əlaqələndirmə”-nin əsasında ritorikanın geniş yayılmış effektiv vasitəsi – antiteza durur. Qarşılaşdırmanın effektiv nəticə verməsi üçün düzgün oppozisiya sırası seçmək şərti ilə istənilən obyekt seçilə bilər. Antiteza - ritorik fiqur kimi nitqin ifadəliliyinin artırılması üçün əks anlayışların, əlamətlərin, hadisələrin qarşılaşdırılmasıdır. Bu haqda P.S.Poroxovşikov qeyd edir: “Bu fiqurun məziyyəti ondan ibarətdir ki, antitezanın tərəflərindən biri digərini işıqlandırır; fikir öz gücü ilə üstün gəlir, eyni zamanda fikir sıxılmış formada ifadə olunur və bu onun ifadəliliyini artırır.”²

*But there is just a gap – it's more than a gap. There is a canyon of evidence – or lack of evidence. What it is not, folks, is – it must make sense that Mr. Muhammad who's older and Mr. Muhammad – Mr. Malvo who's younger and Mr. Muhammad's who bigger physically, and Mr. Malvo who's smaller of course – Muhammad is the leader [Muhammad trial]*³

Hüquqi təcrübədə də ritorik təkrarlar dinləyicinin şüuruna ideyanın yeridilməsinin koqnitiv baxımdan hazırlığıdır. Araşdırmalar göstərir ki, təkrar ideyaya doğruluq görkəmi verir. Hər hansı bir ideyanın dinləyicinin şüurunda əks olunması üçün söz formasında onu bir neçə dəfə təkrar etməklə dinləyicidə daha inandırıcı obraz yaratmaq olar. P.S.Poroxovşikov qeyd edir: ... iclasçıların diqqətinə məqsədsiz mülahizələri deyil, vacib dəlilləri yeni ritorik formalarda təqdim etmək lazımdır”.⁴ Məsələn: *You've seen this house. You've seen this carpet. If he went in that house with bloody shoes, with bloody clothes, with his bloody hands as they say,*

---

¹ Michael H.F. Introduction to classical legal rhetoric: A lost heritage.UK, Aldershot: Ashgate Publishing, Ltd., 2005, p. 5

² Пороховщикова П.С. Искусство речи на суде. М.: Юрид. лит., 1988, с. 56

³<http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2005/08/01/AR2005080100697.html>

⁴ Пороховщикова П.С. Искусство спора на суде. М.: Автограф: 2000, с. 83

where's the blood on the doorknob, where's the blood on the light switch, where's the blood on the banister, where's the blood on the carpet? [Simpson trial]¹

İstintaq sorğularında, üzleşdirmələrdə, vəkil çıxışlarında ən çox və böyük məharətlə müraciət edilən fiqur qeyd etdiyimiz kimi, təkrarlardır. Fikrin bir neçə söz formasında təkrarı bir növ stereoeffekt yaradır.

Vəkillərin yararlandığı digər bir fiqur təhkiyə sualı, adi sualdan fərqli olaraq, verilərkən cavabı elə həmin şəxs – müəllif tərəfindən alınaraq ritorik vasitəyə çevrilir. Təhkiyə sualını ritorik sualdan fərqli edən elə bu cəhətdir.

That is what I'm asking you to do. Stop this cover-up. Stop this cover-up. If you don't stop it, then who? Do you think the police department is going to stop it? Do you think the D.A.'s office is going to stop it? Do you think we can stop it by ourselves? It has to be stopped by you. [Simpson trial]²

Vəkil diskursunda bu səpgili suallar qəbuledicidə alternativ cavabların yaranmasını əngəlləyir və vəkil öz cavabı ilə sualı sanki “möhürləyir”.

Mətnin melodik təsvirini gücləndirmək üçün vəkil alliterasiyaya və qafiyəyə müraciət edir:

But I'll talk that because the Commonwealth says that was the killing platform, and that this is a team – the Malvo-Muhammad team. Muhammad-Malvo team – But so you say, well, then why is the actual killer subject to it as well? [Muhammad trial]³

Antitezalı paralel konstruksiyalar bu tip mətnlərin ən parlaq vasitələri sırasında durur: *He doesn't know our case like we know our case.* [Simpson trial]

Latın mənşəli söz və ifadələr hüquqi mətnin yüksək elitizm nümunəsinin təəssüm amilidir. Qeyd etməliyik ki, belə barbarizmlər hüquqi qaydaları, anlayışları və prinsipləri əks etdirir, kəmiyyət baxımından hüquqi dilə yüngüllük, qənaət, kəmiyyət baxımından tutumluluq və elitizm effekti gətirir: *voir dire, certiorari, prima facie, per curiam, de novo, inter alia* və s..

Yuxarıda qeyd etdiyimiz ritorik vasitələrdən bu cür müxtəlif diskurs tiplərində istifadə olunsa da, nəticə etibarilə, onlar iki əsas funksiya yerinə

---

¹ <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/Simpson/cochranclose.html>

² Həmin mənbə.

³ <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2005/08/01/AR2005080100697.html>

yetirir – pragmatik və koqnitiv. Mətni göndərən bu vasitələrdən istifadə edərək, öz pragmatik məqsədini qəbul edənə çatdırmağa çalışır, öz növbəsində, qəbul edən üçün həmin vasitələr çox mühüm koqnitiv mahiyyət daşıyır.¹

Hüquqi təfəkkür yüksək konservatizmlə fərqlənir. Hərçənd ki, bədii ifadə vasitələri hüquqi dildə yolverilməzdir, metafora hüquqi linqvistikada, hətta hakim nitqində belə xüsusi yer alır. Hüquqda metafora rəsmi münasibət, normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapır. Təsadüfi deyil ki, C.Lakof metaforanın, ənənəvi olaraq, bədii üsluba aid olduğu barədə fikri rədd edir. O, konseptual metaforaların və onların əsasında metaforik ifadələrin formalaşdığını vurğulayır. C.Lakof öz araşdırmalarında qeyd edir ki, metafora həqiqətin, təsəvvür və dərk edilməsinin əsas vasitəsidir.²

Metafora həqiqi və ya təfəkkür hadisələrinin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirən model, sxem, konstruksiyadır. Metafora bir təcrübi model kimi insanların düşüncəsinə və davranışına təyinedici təsir göstərir. İşarə və simvollar haqqında elm olan semiotika nöqteyi-nəzərindən, metafora təfəkkürün təşkilində sxem kimi çıxış edir və sxem tərəfindən verilmiş obyektin təşkilinə yönəldilir.³ Nəticədə, ardıcıl olaraq obyektin metafora ilə, sonra isə bu metafora haqda metafora ilə qarışması çoxsəviyyəli modelləşmə yaradır ki, bəzən son mənanı təyin etmək mümkün olmur. Hüquq sahəsində artıq sabit ifadə vasitələrinə çevrilmiş bir sıra hüquqi anlayış və prinsiplər metaforik tərzdə ifadə olunaraq terminoloji lüğət fondunda yer almışdır. Məsələn, *“bundle of sticks”*, *“floating lien”*, *“forum shopping”* və s. Bir sıra məsələləri təhlil edən bir çox hüquqi qayda və prinsiplər metafora formasında ifadə olunur. Belə metaforalar doktrinal metafora adlandırılır. İngilisdilli hüquqi mətnlərdə kifayət qədər belə metaforalar mövcuddur: Məsələn: *“marketplace of ideas”*, *“wall of separation”*, *“overbreadth”*, *“chilling effect”*, *“piercing the corporate veil”*, *“fruit of the poisonous tree”*, *“long arm”* və s.

Metaforalar hüquqi düşüncə üçün çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Hüquq zamanın axarı boyunca davamlı olaraq meydana çıxan şəraitdə öz

---

¹ Мамедов А.Я., Мамедов М.Е. Когнитивная структура текста // Вестник МГЛУ, Вып. 521. М.: Рема, 2007, с. 167-171

² Lakoff G. The contemporary theory of metaphor, Metaphor and thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2nd Edition, 1993, p. 202-251

³ Розин В.М. Семиотические исследования. М.-СПб.: Университетская книга, 2001, с. 210

toxunulmazlığını qoruyub saxlaya bilər. Dəyişən və yeni meydana çıxan hüquqi vəziyyətlərə münasibəti isə yaradıcı təxəyyülün məhsulu olan metaforalarla reallaşır.

Dissertasiyanın sonunda tədqiqatın nəticələri aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir.

1) Hüquqi mətni göndərən məqsədi real hadisələri hüquqi faktlar formasında verməkdən ibarətdir. Hüquqi mətnlərin formalaşmasının kommunikativ xüsusiyyəti mətni göndərən şəxsiyyəti, onu mövcud hadisə və vəziyyətə öz qiyməti ilə bağlı hər hansı bir münasibətdən məhrum edir. Hüquqi diskursun səciyyəvi cəhəti yalnız nitq fəaliyyətinin üst səviyyələrini əhatə etmir, həm də onun praqmatik sahəsinə, presuppozisiya fonduna və bütövlükdə təfəkkürə nüfuz edir.

2) Diskurs proses kimi kommunikativ strategiya ilə həyata keçirilir. Kommunikativ strategiya qarşıya qoyulmuş kommunikativ məsələnin optimal həllinə çatmaq üçün ünsiyyətin koqnitiv təsir planıdır. Bu zaman kommunikativ situasiyanı qiymətləndirmək üçün kommunikativ meyarlar nəzərə alınmalıdır, yəni diskursun meydana çıxdığı mühit, bu mühitin nə dərəcədə ssenariləşdirilmiş olması və diskurs iştirakçılarının sosial statusu.

3) Hüquqi diskursun daxili məntiqini inandırma təşkil edir. Fikrimizcə, arqumentasiya subyektin öz mövqeyinin doğruluğunu əsaslandıraraq, mətni qəbul edənin inandırılmasına yönəldilmiş üçlükdə – verbal, qeyri-verbal, ekstralinqvistik amillərlə birgə kommunikativ fəaliyyətdir.

4) Məhkəmə tərəflərinin planladığı strategiya və taktika diskursun effektivliyi və uğurunu tam şəkildə sığortalamır, belə ki, hər hansı bir praqmatik faktor bu taktikanı təshih edə bilər.

5) Məhkəmə diskursunda müxtəlif ritorik fiqurların istifadəsi iclasçıların nitqin aparıcı ideyasına diqqəti yönəltmək, məna anlamasını asanlaşdırmaq, yadda qalan etmək, andlı iclasçıların özünüinandırma mexanizmini işə salmaqdan ibarətdir və koqnitiv təsir effektini yaratmağa xidmət edir.

6) Hüquqi mətndə ayrı-ayrı metaforalara müraciət məhkəmə prosesinin iştirakçılarının məhkəmə diskursunu koqnitiv səviyyədə qurmağa imkan verir. Metafora sadəcə ritotik vasitə deyil, o bir sıra ritorik strategiyaların əsasında dayanır. Artıq metafora verbal, yəni sözlərin dəyişmə və qarşılıqlı əlaqəsi deyil, köklü surətdə düşüncələrin əlaqəsi, kontekstlərin sövdələşməsidir. O, hüquqi mühakimə və kommunikasiya kontekstində əqli təxəyyülün formalaşması və ifadə olunmasında əsas prinsipdir.

Dissertasiyanın ümumi məzmunu müəllifin aşağıdakı nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrində əks olunur:

1. Hüquqi mətnlər və onların formalaşmasında ekstralinqvistik amillərin rolu // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2006, № 5, s. 105-108

2. İngilisdilli hüquqi mətnlərin praqmatik xüsusiyyətləri // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2006, № 7, s. 114-117

3. О системе текст – дискурс // Вопросы филологических наук, М.: Спутник, 2007, № 5 (28), с. 54-58

4. Argumentation in legal discourse // Application Appendix to the journal “Newsletters” of Academy of education Sciences of Georgia, Works 2 (14), Tbilisi: 2009, p. 23-26

5. Metaphor in the cognitive structure of the legal discourse / Вербальные Коммуникативные Технологии – 2 (II), Материалы международной научной конференции. Тбилиси: 2010, с. 189-192

6. Дискурс как объект лингвистического исследования // Филология. Социальные коммуникации. Ученые записки Таврического Национального Университета. Т. 24 (63), Симферополь: Изд. ТНУ, 2011, № 3, с. 242-246

7. Hüquqi diskursda ritorik vasitələrin koqnitiv təsir imkanları // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU nəşriyyatı, 2011, № 4, s.12-16

8. Arqumentasiya və hüquqi diskursda sosial faktorların arqumentativ situasiyada təzahürü // Pedaqoji Universitet xəbərləri, Bakı: Elm və təhsil, 2011, № 5, s. 202-206

9. Metaforanın hüquqi diskursun koqnitiv strukturunda rolu // Filologiya məsələləri, Bakı: Elm və təhsil, 2012, № 1, s. 406-412

10. Məhkəmə diskursu və hakimnin nitq davranışı / Müasir dünyada inteqrasiya və müqavimət prosesləri / Beynəlxalq elmi konfrans. Azərbaycan Universiteti. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 49-52

ДИСКУРСИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ
АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ
(на материале судебных документов)

Резюме

Настоящая диссертация посвящена исследованию дискурсивных особенностей современных англоязычных юридических текстов на материале судебных документов. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во *введении* обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи исследования, дается информация о научной новизне, теоретической и практической значимости, методах и источниках работы, а также о ее апробации и структуре.

Первая глава «Об исследовании системы текст – дискурс» носит теоретический характер, содержит различные подходы к проблематике дискурса, реализованного в контексте, и к его отличию от текста.

Вторая глава «Роль прагматических факторов в формировании юридических текстов» посвящена экстралингвистическим факторам при организации дискурса, а также вопросу аргументации в судебном дискурсе.

Третья глава «Когнитивная структура юридического дискурса» содержит анализ разных риторических фигур в защитительной речи адвоката, предназначенных для склонения судьи и присяжных в сторону защищаемого. Успех персуазивного дискурса в большей степени зависит от эмоционального воздействия на стороны процесса, а это воздействие достигается правильным использованием риторических фигур.

В *заключении* диссертации обобщаются основные положения исследования.

DISCURSIVE FEATURES OF THE CONTEMPORARY
ENGLISH LEGAL TEXTS
(on the materials of court documents)

Summary

The present dissertation is dedicated to the discursive features of the contemporary English legal texts on the materials of court documents. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, and the list of references.

Introduction gives arguments in favour of the choice and actuality of the theme, determines aims and objectives, methods of investigation, reveals theoretical and practical significance, and specifies the structure of the dissertation.

Chapter I entitled “On the study of text – discourse system” includes theoretical framework, and contains different approaches to the issue of discourse realized within the context and what makes a discourse different from a text.

Chapter II entitled “The role of the pragmatic factors in the formation of the legal texts” is dedicated to the issue of extralinguistic factors in the realization of the legal discourse. It also touches upon the argumentative discourse within the courtroom.

Chapter III titled “Cognitive structure of the legal discourse” contains analysis of different rhetorical devices used by the defence lawyer in the closing argument aimed at predisposing the judge and jury in the client’s favour. Logical, well-reasoned persuasive discourse also depends on controlling the audience’s emotions and the emotional climate of the trial. Emotional impact on the jury members is achieved through the rhetorical figures.

Basic results and conclusions of the research have been summarized in the Conclusion of the dissertation.

Çapa imzalanıb: 16.10.2012.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat – Poliqrafiya mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ**

На правах рукописи

АЙНУР МУЗАФФАР ГЫЗЫ АГАЗАДЕ

**ДИСКУРСИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ
АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ
(на материале судебных документов)**

10.02.04 – Германские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2012